

BÁNFALVI GYŐZŐ

Az adósság-paradoxon és az ekvivalens helyettesítésre épülő fogyasztói preferencia-sorrend és hierarchia

Bevezetés

„A világ szegénységének többsége rurális régiókban él” (Kovách 2010:119), Európa számos régiójában pedig regisztrált jelenség a vidéki szegénység növekedése, igaz eltérő okok következtében, más-más formákban és nagyságban. Így van ez Magyarországon is, ahol a rendszerváltást követő évtizedekben lezajlott politikai és társadalmi folyamatok következtében a vidék folyamatosan veszítette el társadalmi integráló szerepét mind gazdasági, mind kulturális szempontból. Mélyszegénység, gyermekszegénység, diszkrimináció, etnikai konfliktusok, szegregáció, bűnözés, a társadalmi mobilitás hiánya, tartós munkanélküliség, iskolázatlanság, analfabetizmus mind-mind napjaink vidéken zajló társadalmi folyamataihoz kapcsolódó azon fogalmak, melyek jól mutatják, hogy a vidéki szegénység a magyar társadalom legégetőbb, megoldásra váró problémája (Kovách 2010).

A probléma nagyságát érzékelteti, hogy hatszázezer körüli népesség él a legrosszabb helyzetű gettósodó falvakban (Kovács K. 2005). További mintegy háromszázezer fő lakik a már elöregedett vagy rövidesen elöregedő településeken, és míg az EU 27 tagállamában az erőteljesen vidékies térségek életszínvonala az uniós átlag 61,7 %-át éri el, magyar viszonylatban ez az érték 38,7 % (Csatári 2007).

A depriváció általában megfosztottságot, hiányt jelent, az anyagi javaktól való megfosztottság pedig maga a szegénység. A minimális jövedelemmel rendelkezők arányának meghatározása többféleképpen történhet, minden esetben egy ún. szegénységi küszöb segítségével. Ez történhet objektív abszolút vagy objektív relatív módon, illetve szubjektíven is (Czibere 2012). Az objektív abszolút szegénységi küszöbök közül a leginkább használt és ismert a létminimum, amely az egyszerű „fizikai erőnlét” és a „társadalmi erőnlét” fenntartásához szükséges javak nagyon szűk köre (Czibere 2012). Az objektív relatív koncepciók viszont a jövedelmi szegénység relatív voltára építenek, vagyis a személyes jóléti helyzetet a társadalom mindenkorai átlagos jóléti színvonalához mérik (Czibere 2012). Az objektív relatív szegénységi megközelítésen alapuló felmérések szerint a szegénységi küszöb megközelítőleg az egy főre jutó nemzeti jövedelem 66%-a körüli szinten húzható meg, az országos átlagkereset 60%-ánál (Czibere 2012). Mindez azt is igazolja, hogy a szegénységi küszöb mindig az adott társadalom általános szintjétől függ. Más megközelítésben

pedig a szegénységi határt az átlagjövedelem vagy a mediánjövedelem 50 vagy 60 százalékában is megállapítható. Ez a megközelítés kiválóan alkalmas a nemzetközi összehasonlításokra is, mert azt fejezi ki hangsúlyozottan, hogy a szegénység a társadalom átlagos helyzetétől mért távolság, és az adott társadalom jóléti szintjéhez viszonyított elmaradás (Czibere 2012).

A relatív szegénység jellemzője a deprivált állapot, melyben a háztartások nem képesek egy időpontban minden szükségletüket fedezni, vagyis kiadásaik kiegyenlítésének egy részét megpróbálják átcsoportosítani, és egy későbbi időpontban rendezni, így adósságuk, hátralékuk keletkezik. A relatív szegénység tehát jól szemléltethető a rendszeres közüzemi kiadásokban jelentkező adósságok vizsgálatával. A közüzemi hátralékossággal a hazai társadalomkutatás csupán a rendszerváltás után kezdett intenzívebben foglalkozni, ettől kezdve évről-évre növekszik a szakadék a társadalom felső és alsó decilise között jövedelmi szempontból (Béres 2012), miközben jelentősen megváltozik a háztartások kiadási oldala, annak szerkezete és arányai is. Míg a rendszerváltást megelőzően a háztartások jövedelmüknek átlagosan 10%-át fordították a lakhatással kapcsolatos kiadásokra, addig a társadalmi változásokat követően ez az érték 2000-re már 18%-ra, míg 2012-re 25%-ra növekedett. A felvázolt százalékos növekedésnél is beszédesebbek azonban az ugyanazon időszakra vonatkozó konkrét számadatok, így míg az egy főre jutó lakhatási jellegű kiadások 2000-ben éves szinten 70.836 Ft-ra rúgtak, addig 2012-ben ugyanezen kiadások 207.040 Ft-ot tettek ki, tehát a 2000-es kiadások 2012-re 2,9-szeresére nőttek. A jövedelmi oldalon ugyanebben az időszakban az átlagjövedelmek a 2000-es 390.204 Ft-ról 2012-re 1.006.620 Ft-ra növekedtek, amely 2,6-szoros növekedést jelent, és amely a jövedelmek növekedésnek elmaradását jelenti a lakhatási kiadások növekedéséhez képest. A probléma az igazi arcát azonban akkor mutatja meg, ha nemcsak az átlagjövedelem növekedését vizsgáljuk, hanem a társadalmi különbségekre is próbálunk utalni, így az alsó decilis jövedelemváltozását is megvizsgáljuk. Az alsó decilisbe tartozók 2000-ben nettó 128.016 Ft jövedelemhez jutottak, míg 2012-ben 261.840 Ft-hoz, a növekedés 2,04-szeres, azonban nemcsak a növekedés arányának az átlagjövedelemhez képesti elmaradása beszédes, hanem az is, hogy míg 2000-ben az alsó decilis jövedelmének 55%-át tették ki az egy főre jutó lakhatási kiadások, addig 2012-ben ugyanezen kiadásokat a jövedelmük 79%-ban fedezte (TÁRKI 2012). Tehát a lakhatási kiadások, azok fokozatos növekedése és a jelentős jövedelemkülönbségek miatt az alsó jövedelmi szegmensben élők számára a rendszerváltás óta jelentős és fokozatos növekvő terhet okoztak. A 2008-as gazdasági válság az amúgy sem túl előnyös folyamatokat tovább rontotta azzal, hogy a romló forintárfolyamok mellett a devizahitelekkel érintett jövedelmi középosztályra is egyre nagyobb teherként nehezdednek az ilyen jellegű kiadások. Különösen nehéz helyzetben vannak az egyedülállók, hiszen egy lakás fűtési és világítási költségei általában függetlenek a lakók számától, a KSH felmérése szerint 2010-ben a fiatal és középkorú egyedülállók a jövedelmük 33%-át, az idős egyedülállók 32%-át, a gyermeküket egyedül nevelő szülők pedig 28%-át költötték lakásfenntartással kapcsolatos kiadásokra.

A közüzemi hátralékok körül kialakult gondokat közép- és hosszú távon továbbmélyíti, hogy a vizsgált időszak magyar kormányainak energiapolitikája gyakran helytelen válaszokat adott azokra a globális energetikai kihívásokra, melyek az energiahatékonyság növelésének, vagy a megújuló energiaforrások nagyobb arányú felhasználásának irányában igényelnének lépéseket (Béres 2012).

A kortárs deprivációs kutatások az egyének és családjaik életkörülmény-jegyeinek összességéből indultak ki (Czibere idézi Townsendet 2012). Ezek a deprivációs koncepciók annak jelentőségét hangsúlyozták, hogy „az egyén helyzete nemcsak jövedelme nagyságától függ, hanem életkörülményeitől, életmódjától, fogyasztási stílusától és aspirációitól is” (Czibere 2012:33). A deprivált környezet hatással van a fogyasztásra, az Engel törvény szerint a jövedelmek növekedésével csökken az élelmiszerekre, ugyanakkor növekszik az iparcikkre és a szolgáltatásokra fordított kiadások aránya. A szűkös jövedelemforrások megváltoztathatják a háztartások energiafogyasztási szokásait is, a közüzemi szolgáltatásoktól való függetlenedés irányába hatva. Ezen folyamatok jobb megismerését tűztem ki célul tanulmányomban, melynek során bemutatom azt, hogy a háztartások ekvivalens helyettesítőként keresztül is megoldhatják energiaszükségleteiket. A szegényebb kistérségek lakóinak jelentős hányada a közüzemi díjaktól történő függetlenedése következtében az energiafogyasztás jelentős részét nem közüzemi szolgáltatások keretében oldja meg, mégis jellemzőbb rájuk a közüzemi hátralékosság, mint a városi településekre.

A kutatás

A vizsgálat egy 2012-es Berettyóújfalui kistérségben elvégzett kérdőíves kutatás másodelemzésére épül, az eredeti kutatás egy adósságkezelési projekt zárótanulmányához (Béres Csaba - Kistérségi Kilábalás) készült, melynek célja, hogy javaslatot tegyen az adósságcsapda elkerülésére. A kérdőíves kutatást a kistérség lakosságának 1000 fős mintáján végezték el. A mintavételi eljárás során a települések kiválasztása, és az egyes településeken a megkérdezettek számának meghatározása a települések lakosságának figyelembe vételével rétegzett eljárással történt. Az egyes településeken belül a megkérdezettek mintába kerülése nem véletlenszerűen történt, hanem a projekt során az adósságkezelésben érintett célcsoport bevonásával történt, így a minta nem valószínűségi a kistérség lakosságára nézve. Az adatfelvétel 2012 augusztusában történt és a projektben foglalkoztatott adósságkezelési tanácsadók végezték el. Mivel jelen vizsgálat tárgya a deprivált közegben lejátszódó, a háztartások energiafogyasztásával kapcsolatos jelenségek vizsgálata, így a felvett minta alkalmas azok elemzésére.

A kutatás felvételének időpontjában a statisztikai kistérség területe egybeesett a közigazgatási kistérség, egyben a projekt területével (29 település). Időközben azonban a közigazgatási egység, területi nagyság tekintetben (25 település) elvált a statisztikai kistérségtől, az új közigazgatási területi egység neve járás lett. A tanulmány során találkozhatunk, mind a kistérség, mind pedig a járás megnevezéssel is annak

függvényében, hogy a vizsgálat szempontjából melyik területi nagyság megemlítése adekvát.

Helyszín

A Bihar a magyar történelem folyamán kiemelt jelentőséggel bírt, azonban a XX. századi történelmi és gazdasági események hatására a kistérség egyike lett a leghátrányosabb helyzetűeknek. Ennek legfőbb okai a történelmi központ- és kapcsolatrendszer elvesztésében, autópályák, gyorsforgalmi utak hiányában, a munkanélküliségben, a tartós és többgenerációs szegénységben, a szakképzett fiatalok elvándorlásában, az elöregedésben, a tőkeszegénységben keresendők. A térség alapvetően mezőgazdasági jellegű, ahol a termelés-értékesítés összhangja erősen megbomlott. Az iparosodottság szintje alacsony, annak szerkezete korszerűtlen, a technológiák jórészt elavultak, gyenge vállalkozói aktivitás jellemzi, a vállalkozók jelentős része kényszervállalkozó, akik tőkeszegények, innovációra képtelenek. A szolgáltatói szektor színvonala és a térség életminőség-mutatói is messze elmaradnak az országos átlagtól. A térség nem biztosít vonzó gazdasági környezetet a külföldi befektetések számára. A térség közigazgatási központja Berettyóújfalú, melyben további két kisebb vonzáskörzettel bíró kisváros Komádi és Biharkeresztes található. Alföldi viszonylatban a térség térszerkezeti fekvése kedvező, hiszen mind észak-déli, mind kelet-nyugati irányú országos, illetve nemzetközi jelentőségű főútvonalak találkoznak (42-es, 47-es főutak). Ugyanakkor a közutak sűrűsége a térségben jelentősen elmarad a régiós és az országos értékektől (81%). A közlekedési szempontból meghatározó helyzetben lévő és ebből adódó jelentős tranzitforgalommal rendelkező térség megközelíthetősége sem gyorsforgalmi út, sem autópálya révén nem biztosított. A települési infrastruktúrára jellemző, hogy az ivóvízvezetékbe bekapcsolt lakások száma az országos értékhez közeli, 88%-os, míg a közcsontra hálózatba bekapcsolt lakások aránya jelentősen elmarad az országostól (67%), csupán 25 százalékos. A térség rurális jellegéből fakad, hogy a távfűtésbe bevont lakások aránya nem éri el az országos átlag 1/5-ét, míg az infokommunikációs eszközök tekintetében megfelelően lefedett.

Az elvándorlás mértéke igen jelentős, elsősorban a fiatal, jól képzett munkaerő megy el a térségből. A hátrányos helyzetű családokban a második-harmadik generáció születik bele a munkanélküliségbe. Korcsoportos megoszlásban a 18 év alattiak aránya magasabb, míg a munkaképes korúak és az idősek aránya alacsonyabb az országos átlagnál. Ebből követhető, hogy a fiatalok elvándorlása jellemző a térségre. Az aktív korúak aránya a települések döntő többségében még ma is meghaladja a 60 százalékot, ami azt mutatja, hogy a népesség demográfiai szerkezete még nem torzult el jóvátehetetlenül, s ez számottevő helyi humán erőforrást jelent a jövőbeli gazdasági felemelkedés számára, ugyanakkor a hátrányos helyzetűek (többségében romák) alacsony iskolai végzettsége, szociokulturális helyzete jelentős hátrányt jelent a helyi munkaerőpiacon. A térségen belüli sajátos népesség-mozgást jellemzi, hogy bizonyos lakosságcsoportok, amelyek egzisztenciális okokból lakóhelyet kénytelenek váltani, a kisebb, alacsonyabb megélhetési költségű lakókörnyezet irányába mozognak.

A termelőszövetkezetek és a melléküzemágaik összeomlása után a falvakban töredékére esett vissza a betölthető üres álláshelyek száma, és miután a helyi vállalkozások tőkeereje a legtöbb esetben maximum a közvetlen családtagok foglalkoztatására elegendő, így a települési önkormányzatok váltak a legnagyobb foglalkoztatóvá. Mellettük a kereskedelemben, a műanyag- és a textiliparban van jelentősebb foglalkoztatás. A lakosság nagy része azonban mikro- és kisvállalkozóként, mezőgazdasági vállalkozóként, családi gazdálkodóként vagy őstermelőként próbál boldogulni, ezek sok esetben kényszervállalkozások.

A munkanélküliségi ráta a statisztikai adatok alapján a kistérségben az országos átlag több mint kétszerese és a régiós átlag felett van. Azonban a valós munkanélküliség ennél is magasabb. Az aktív korú roma lakosság többsége munkanélküli, a foglalkoztatottak zömmel az alacsony jövedelmezőségű szektorokban dolgoznak.

A kistérség hátrányos helyzetét mutatja, hogy a segélyezettek számát tekintve országosan az elsők között van. Ennek okai, hogy a mélyszegénységben élő, sok esetben devianciáktól szenvedő családok száma magas, illetve ezen családok többsége a tömeges munkanélküliség és a kilátástalan élethelyzet miatt a passzív szociálpolitikai eszközökből való megélhetésre rendezkedett be. A különböző nyugdíj és nyugdíjszerű ellátásban is az országos átlag felett részesülnek. Magas továbbá az időskorúak járadékában, hozzátartozói nyugdíjban részesülő lakosok aránya, valamint a korát betöltött és a korhatár alatti rokkantsági nyugdíjasok száma. A legtöbb ellátás összege alacsonyabb, mint az országos átlag, tovább nehezítve az időskorúak megélhetését. Nagyon magas azok aránya is, akik korábban nem szereztek megfelelő szolgálati időt - például napszámosként dolgoztak-, ezért nem jogosultak az ellátásokra.

A gyermekszegénység mértékéről területi szinten átfogó képet ad a kiegészítő családi pótlékot igénybevevők száma. A támogatott családok száma közel kétszerese az országos átlagnak. Magas a rendkívüli gyermekvédelmi támogatásban részesülők száma is. A lakásfenntartási támogatási adatok vizsgálata alapján látható, hogy csakúgy, mint számos más juttatás és segély esetében, az országos átlagot jóval meghaladó arányban vannak a támogatásban részesülő személyek.

A munkanélküliség, a rossz életkörülmények, valamint az elöregedés következtében a térségben lakók az országos átlagnál rosszabb egészségi állapotban vannak, a rossz jövedelmi viszonyok miatt legtöbbjük közgyógyellátásban részesül. A járás központjában, Berettyóújfaluban működik a városi önkormányzat által üzemeltetett Gróf Tisza István Korház, amely a megyeszékhelyen (Debrecen) kívüli egyetlen járó- és fekvőbeteg ellátó intézmény. A háziorvosi ellátás minden településen biztosított, jellemzően vállalkozásba adva. Önálló házi gyermekorvosi ellátás viszont a települések jelentős részén nem megoldott, a védőnői ellátás azonban igen.

Az ekvivalens helyettesítés

Minden háztartás saját szükségletének kielégítésére energiaforrást fogyaszt, például fűtéshez – kazánban fát éget, világításra - elektromos árammal izzót éget. Egy-egy energiaforrás több szükséglet kielégítésére is szolgálhat, így ugyanazzal a gázzal fűthetünk, főzhetünk, míg a villamosárammal fűthetünk, világíthatunk és főzhetünk is. A további elemzés megkönnyítéséhez érdemes bevezetnünk az ekvivalens helyettesíthetők fogalmát, amely olyan energiaforrások csoportját jelenti, melyek egy szükséglet ugyanolyan, vagy nagyon hasonló minőségben történő kielégítésére alkalmasak. Létezésük esetén a fogyasztó dönthet arról, hogy szükségletét melyik ekvivalens helyettesítővel oldja meg. Fontos hangsúlyozni, hogy önmagában a kiválthatóság nem teszi az adott energiaforrásokat egymás ekvivalens helyettesítőivé, feltétel a szükséglet hasonló minőségű kielégítése is, például a világításra alkalmas elektromos áramnak nem ekvivalens helyettesítője a gyertyaégetés, mert a világítás szükségletét nem azonos mértékben képesek kielégíteni. A hasonló minőségű szükséglet-kielégítés ellenben nem jelenti automatikusan azt, hogy az ekvivalens helyettesítők felhasználásakor nem lehetnek a hatékonyságukat tekintve jelentős különbségek.

1. táblázat: Példák ekvivalens helyettesítésre

Szükséglet	Ekvivalens helyettesítők
Fűtés	1. Központi fűtés 2. Gáz 3. Villamosáram 4. Vegyes tüzelés
Világítás	1. Villamosáram

Forrás: Saját szerkesztés

Vajon érdemes-e megvizsgálni azt, hogy egyes települések háztartásai szükségleteik kielégítéséhez milyen ekvivalens helyettesítőket alkalmaznak? Erre a kapcsolatra próbáltam választ adni akkor, amikor a térségben vizsgált települések és az ott élő háztartások fűtési módjait gyűjtöttem össze. A kapott táblázatban szereplő adatok (2. táblázat) kiértékelésekor szemmel látható különbséget találunk a városias és falusi települések között, ennek markáns demonstrálására hasonlítsuk össze Berettyóújfalu (17.098 fő), mint város és Nagykereki (1.349 fő), mint község adatsorát. Látható, hogy a Berettyóújfaluban lévő háztartások jelentős része, 53 százaléka gázfűtéssel, 37 százaléka vegyes tüzeléssel, 4 százaléka elektromos árammal oldja meg a fűtést, abszolút városi jellegzetességet képvisel a távfűtés 6 százalékos jelenléte Berettyóújfaluban.

2. táblázat: A háztartások milyen formában oldják meg a fűtésüket az egyes településeken?

Település	A fűtés módja				Összesen
	Távhő	Villamos- áram	Gáz	Hagyományos (fa) tüzelés	
Berekböszörmény	0	1	29	59	89
Berettyóújfalu	17	12	148	103	280
Bojt	0	0	6	22	28
Furta	0	0	21	35	56
Kismarja	0	0	26	38	64
Komádi	1	3	110	74	188
Körösszakál	0	0	11	34	45
Mezőpeterd	0	0	16	14	30
Nagykerek	0	0	2	57	59
Told	0	0	1	16	17
Váncsod	0	0	25	31	56
Zsáka	0	0	37	43	80
Összesen:	18	16	432	526	992

Forrás: Saját szerkesztés

Ezzel szemben Nagykerek községében a legjellemzőbb fűtési módnak a hagyományos tüzelés bizonyult 97 százalékkal, a gázfűtést használók aránya mindössze 3 százalék. Az adatsorokból tehát jól látható, hogy bizonyos fűtéstípusok elterjedése kizárólag városi jellegű településeken található, például a távfűtés, valamint az is, hogy a gáz- és hagyományos fűtés mind a városi, mind a falusi településeken a legmeghatározóbb jelentőségű, azonban nem azonos arányban van jelen az egyes településtípusokon. Míg a városi háztartások 52-58 százaléka a gázfűtést használja, ez 10-15 százalékkal több háztartást jelent, mint a vegyes tüzelést használók aránya, addig falun, bár a gázinfrastruktúra szinte mindenki számára elérhető lenne, a hagyományos tüzelésű technológiák dominánsak. A táblázatban szereplő adatok az ekvivalens helyettesítés szempontjából azt jelentik, hogy míg a városok lakói a fűtés módjának megválasztásakor a gázfűtést preferálják, addig a falusi háztartások a vegyes tüzelést. De vajon mi az oka ennek a szignifikáns különbségnek? Az elkövetkezőkben erre a kérdésre próbálunk választ kapni, az adatok további vizsgálatával.

Fogyasztói preferencia-sorrend

Az előzőekben megalkottuk az ekvivalens helyettesítés fogalmát, és a kutatás adatait felhasználva megállapítottuk, hogy a térség háztartásai, amennyiben városi környezetben élnek, a gázfűtés, amennyiben falun, úgy a vegyes tüzelést választják a lehetséges ekvivalens energiahordozók szempontjából a fűtés tekintetében. De vajon miért találkozunk a preferenciák szignifikáns különbségével a településtípusokat vizsgálva? Mi lehet az oka annak, hogy városon és falun a preferenciák felcserélődnek? Ennek megválaszolására tekintsük át a következő táblázatot, amely a kutatásban szereplő települések és a közüzemi számlák rendezésének nehézségei közötti kapcsolatot kívánja feltárni.

3. táblázat: Milyen megterhelést jelent a településeken élő háztartások számára az energiaköltségek fedezése?

	nem jelent jelentős terhet		elviselhető, eddig tudták fizetni		csak nagy nehézségek árán tudják a számlákat kifizetni		olykor 2-3 hónapos késésben is vannak		jelentős tartozásuk van		
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	
Berekböszörmény	7	8	31	35	42	47	6	7	3	3	89
Berettyóújfalu	33	12	131	47	98	35	13	5	4	1	279
Bojt	1	4	8	29	10	36	9	32	0	0	28
Furta	1	2	15	27	27	48	9	16	4	7	56
Kismarja	3	5	23	36	31	48	5	8	2	3	64
Komádi	11	6	91	48	63	34	16	9	7	4	188
Körösszakál	3	7	17	38	16	36	7	16	2	4	45
Mezőpeterd	3	10	13	43	11	37	3	10	0	0	30
Nagykereki	1	2	5	9	12	21	11	19	28	49	57
Told	0	0	7	44	9	56	0	0	0	0	16
Váncsod	6	11	9	16	17	30	7	13	17	30	56
Zsáka	8	10	42	53	22	28	8	10	0	0	80
	77	8	392	40	358	36	94	10	67	7	988

Forrás: Saját szerkesztés

Az adatok elemzéséből látható, hogy városi településeken a válaszadók többsége számára „nem jelent jelentős terhet” vagy „elviselhető” terhet jelent a közüzemi számlák fizetése, míg a falvakban élő háztartások többsége csak nagy nehézségek árán tudja a számlákat kifizetni, vagy már hátralékosak. A falun élők fokozottabb elszegényedését alátámasztja az MTATK Gyermekszegénység-kutató Csoport 2012-es elemzése is. A Berettyóújfalu kistérség településeihez szegénység kockázati kódokat

rendeltek, melyek az MTA Regionális Kutató Központja által számított értékek, melyek a szegénység mértékét jelző típusképző mutatók, ahol a szegénység kockázatának legmagasabb foka a 10-es. A vizsgálatból kiderült, hogy a Berettyóújfalui kistérség településeinek 63 százaléka 8-10-es szegénységi kockázatú, a települések közül a városi településeknek kisebb, 4-6-os a szegénység kódja, míg a falusi települések nagyobb kockázati kóddal, 8-10 rendelkeznek. Mind a saját, mind pedig a Gyermekszegénység-kutató Csoport kutatásai alátámasztják tehát, hogy a térség településtípusai közül a falvak szegényebb jövedelmi helyzetben vannak, mint a városok háztartásai.

A háztartások jövedelmi helyzete hatással van azok fogyasztási szokásaira is, így a háztartások energiafogyasztási módjaira, preferenciáira is. Joggal feltételezhetjük, hogy nem volt véletlen, amikor a települések és a fűtéshez felhasznált energiaforrások vizsgálatakor arra az eredményre jutottunk, hogy a falvak háztartásai jobban preferálják a vegyestüzelést, mint a gázfűtést. Úgy is mondhatnánk, hogy a szegénység és a fűtés módja között kapcsolatot feltételeztünk, illetve, hogy a hagyományos fűtés aránya a kistérség egy adott településén jól jellemzi a településen élők jövedelmi szegénységét. Sejtésünk igazolására vizsgáljuk meg a kutatásban résztvevő háztartások fűtémódját és a közüzemi számlák fizetési nehézségét összegző keresztábra adatait.

4. táblázat: A közüzemi számlák fizetésének nehézsége és a háztartások fűtémódjai közötti kapcsolat

	<i>Nem okoz nehézséget</i>	<i>Nehézséget okoz</i>	<i>Hátralékos</i>	<i>Összesen</i>
Távhő	0	0	18	18
Villamosáram	16	0	0	16
Gáz	211	216	5	432
Hagyományos tüzelés	0	0	526	526
Összesen	227	216	549	992

Forrás: Saját szerkesztés

A táblázat adataiból láthatjuk, hogy a hátralékosok 96%-a hagyományos tüzeléssel fűtő háztartások közül kerül ki. A számlafizetés nehézsége és a fűtési módok választása között fennálló ok-okozati kapcsolat meglétének igazolására χ^2 próbát végeztünk az értékeken, melynek eredménye visszaigazolta a szignifikáns kapcsolatot. A kapott eredmények úgy értelmezhetők, hogy a szegényebb háztartások olyan ekvivalens helyettesítőt keresnek a fűtésük megoldására, mely valamilyen mértékben csökkenti a havi jellegű rendszeres rezsikiadásukat, bizonyos mértékig függetleníti őket a közüzemi kiadások egy részétől. Azt mondhatjuk tehát, hogy a fogyasztók a szükségleteik kielégítésére szolgáló ekvivalens helyettesítőket preferencia-sorrendbe állítják, és a jövedelmi helyzetüktől függően választanak belőlük, hogy azok a lehető legnagyobb „függetlenséget” jelentsék a számukra a rendszeres kiadásokkal szemben.

A települések földrajzi elhelyezkedésének hatásai

A kutatás elemzése egy másik érdekes, a térségre jellemző jelenségre is felhívja a figyelmet. A vizsgált települések földrajzi elhelyezkedése is jelentős szerepet játszik a település jövedelmi állapotában. Azt sejtettük, hogy a határ közeli 10-15 km-es sávban található a legszegényebb települések, míg közeledve a térségi központhoz, Berettyóújfaluhoz, valamint a 42-es főúthoz, csökken a szegénység. Az állítás igazolására összevetettük a kutatásban szereplő falvakban a hagyományos fűtést használók arányait és a települések földrajzi elhelyezkedését. Az alábbi táblázatban bemutatjuk a települések Berettyóújfalutól és Nagyváradtól, valamint a 42-es főúttól való távolságát.

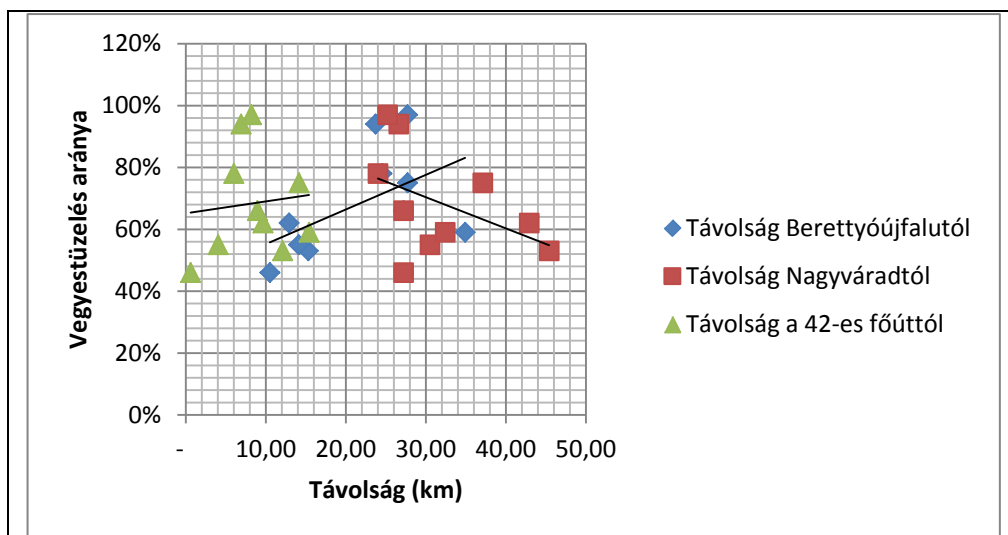
5. táblázat: Települések térbeli elhelyezkedésének vizsgálata (km)

<i>Települések</i>	<i>Távolság Berettyóújfalutól</i>	<i>Távolság Nagyváradtól</i>	<i>Távolság a 42-es főúttól</i>
Mezőpeterd	10,50	27,20	0,6
Zsáka	15,30	45,40	12,1
Váncsod	14,10	30,50	4,1
Kismarja	34,90	32,40	15,4
Furta	12,90	42,90	9,7
Berekböszörmény	27,20	27,20	9,0
Körösszakál	27,70	37,10	14,2
Bojt	24,50	24,00	6,0
Told	23,70	26,60	6,9
Nagykereké	27,70	25,20	8,2

Forrás: Saját szerkesztés

A korábban ismertetett ekvivalens helyettesítőre épülő fogyasztói preferenciákat vizsgálva arra a következtetésre jutottunk, hogy egy település háztartásai közül a vegyes tüzelést választók aránya jól mutatja a település jövedelmi viszonyait, vagyis minél nagyobb a vegyes tüzelésre átállók aránya, annál szerényebbek az ott lakó háztartások jövedelmi mutatói. Az állításunk igazolására ábrázoltuk a földrajzi elhelyezkedést a hagyományos fűtést használók arányainak függvényében, a kapott függvényekre megszerkesztettük azok trendfüggvényeit, melyekből láthatjuk, hogy minél távolabb van egy adott település a határtól (Nagyváradtól), valamint minél közelebb van Berettyóújfaluhoz és a 42-es főúthoz, annál kisebb arányban jellemző a településre a hagyományos fűtés használata, vagyis csökken a szegénység a településeken.

1. ábra: A települések földrajzi elhelyezkedése és a hagyományos fűtés használata közötti összefüggés ábrázolása.

Forrás: Saját szerkesztés

Ezzel a kistelepülések földrajzi helyzete és lakosainak jövedelmi helyzete között igen erős összefüggést igazoltunk, mely állításunkat alátámasztja az MTA TK Gyermekesély-kutató Csoport kutatása is. Amennyiben kiemeljük az általam vizsgált – 60 százalékos feletti hagyományos fűtési aránnyal rendelkező – kistelepüléseket, akkor azok kivétel nélkül a 9 –es és 10 –es szegénységi a kockázati kóddal rendelkeznek, és a határ menti sávban (a határtól 10-15 kilométeres sáv) helyezkednek el.

6. táblázat: A 65% feletti hagyományos fűtési aránnyal rendelkező települések és szegénységi kockázati kódjaik

Település	Hagyományos tüzelés aránya	A település szegénységi kockázati kódja
Berekböszörmény	66%	10
Körösszakál	75%	9
Bojt	78%	10
Told	94%	10
Nagykeréki	97%	10

Forrás: Saját szerkesztés

Az adósság-paradoxon

Láthatjuk tehát, hogy a térségben a határ menti kistelepüléseken koncentrálódik a szegénység, a háztartások nagy része, azért, hogy „megszabaduljon” a rendszeres közüzemi számlák fizetésének terhe alól, az ekvivalens helyettesítőket választva, lecsatlakozik a közüzemi szolgáltatásokról. Azt várnánk, hogy azokon a településeken, ahol a háztartások nagyobbik része alternatív utakon, ekvivalens helyettesítővel oldja meg szükségleteit, értelemszerűen kevesebb a közüzemi díjak miatti hátralékosság aránya a településen. A kutatás során kapott adatok elemzése azonban ennek épp az ellenkezőjét mutatja. Ezen adósság paradoxon feloldására a hátralékosok további vizsgálata adta meg a magyarázatot. A településeken a közüzemi számlák fizetési nehézségével kapcsolatos adatsorok (3. táblázat), valamint a fűtémódok és a közüzemi hátralékosság (4. táblázat) és a villanyszámlák kifizetése közötti kapcsolatokat (10. táblázat) vizsgálva arra a következtetésre jutottunk, hogy a hátralékosság a hagyományos tüzelést alkalmazó háztartásoknál a legjellemzőbb, és körükben elsősorban az áramszámlák nem fizetésében halmozódik fel. A következtetés helyességének, az ok-okozati kapcsolat igazolására a villanyszámla fizetésének nehézsége és a fűtés megválasztásának módja között, az előzőekhez hasonlóan χ^2 próbát végeztem, mely igazolta az előzőekben feltételezett szignifikanciát. Ezzel bebizonyítottunk látszik, hogy deprivált környezetben, jelen esetben a kistérség falvaiban a háztartások ekvivalens helyettesítők választásán keresztül a közüzemektől való függetlenedésük irányába hoznak döntéseket, miközben azokban az energiahordozókban halmozzák fel adósságaikat, melyeknek nincs ekvivalens helyettesítőjük (elektromos áram).

7. táblázat: A villanyszámla kifizetése és a háztartások fűtémódja között fennálló kapcsolat vizsgálata

	Fűtés módja (db)				
	Táv hő	Villamos áram	Gáz	Hagyományos tüzelés	Összesen
Gondot okozott a villanyszámla fizetése	0	6	86	325	417
Nem okozott gondot a villanyszámla fizetése	18	10	345	201	574
Összesen	18	16	431	526	991

Forrás: Saját szerkesztés

8. táblázat: A jelenleg is kikapcsolt közműszolgáltatás és a fűtési módok közötti kapcsolat.

	<i>Áram</i>	<i>Víz</i>	<i>Gáz</i>	<i>Internet</i>	<i>Összesen</i>
Távhő	0	0	0	0	0
Villamosáram	1	2	1	0	4
Gáz	3	1	1	1	6
Hagyományos tüzelés	11	8	7	1	27
Összesen	15	11	9	2	37

Forrás: Saját szerkesztés

Mivel a hagyományos fűtés az előzőekben leírt módon a határ menti kistelepüléseken jellemző, így az áramszámlában való hátralékok is ezeken a településeken a legjellemzőbbek. Az adósság paradoxon feloldását pedig épp a hátralékok villamosáramban való keletkezése jelenti. A háztartások villamosáramban történő eladósodására az ekvivalens helyettesíthetőség ad magyarázatot, vagyis az, hogy a villamosáram által nyújtott szükségleteknek - a világítás, a telekommunikációs szórakoztatóeszközök működtetése - jelen pillanatban nincs más ekvivalens helyettesítője, így azt nem lehetséges a fűtéshez vagy a főzéshez hasonlóan „olcsóbb” módszerekkel kiváltani. A fogyasztói szükségletek közötti preferencia hierarchiájában így az elektromos áram a legvégső olyan energiaforrás, egyben civilizációs kötelék, amelynek feladását egyetlen háztartás sem engedheti meg magának, így a legvégsőig törekszik annak megtartásra, ennek következtében itt halmozódnak fel a hátralékok. Az ekvivalens fogyasztói preferenciára épülő sorrend hierarchia jelenségei igazolhatók elméleti úton is a racionális döntések elméletével (Elster 1995), hiszen a deprivált háztartások szűkös jövedelemforrásai a fogyasztási és energiafogyasztási szokásokat zéróösszegű játsz mákká redukálják, így a döntések a domináns stratégiák mentén születnek meg. Ezen domináns döntések jelennek meg az előzőekben ismertetett ekvivalens helyettesítők közötti preferencia sorrendben, és a szükségletek közötti hierarchiákban.

Összegzés

A publikáció egy 2012-es Berettyóújfalui kistérségben elvégzett kérdőíves kutatás másodelemzése. A kutatás háttéréül szolgáló Berettyóújfalui kistérségről elmondható, hogy Magyarország egyik leghátrányosabb helyzetben lévő kistérsége, amelyre az elöregedés, az országos átlag feletti munkanélküliség, a több generáción átívelő mélyszegénység jellemző. A kutatás a kistérség teljes lakosságára kiterjedt, és véletlen kiválasztáson alapuló, rétegzett mintavétellel készült.

Az adatok vizsgálata során bevezetésre került az ekvivalens helyettesíthető fogalma, melyen azt értjük, hogy egy szükséglet több energiaforrás felhasználásával is ugyan olyan, vagy nagyon hasonló minőségben elérhető, tehát a fogyasztó dönthet arról, hogy szükségletének kielégítése milyen típusú energia felhasználásával történjen meg.

Az adatok értékelése során arra mutattunk rá, hogy a gáz és a hagyományos fűtés aránya a városi és falusi településeken különböző mértékű. Míg a városi háztartások 52-58 százalékában a gázfűtést használják, addig falun, bár a gázinfrastruktúra szinte mindenki számára elérhető, a hagyományos tüzelésű technológiák dominánsak. A háztartások jövedelmi helyzete hatással van a fogyasztási szokásokra, így azok energiafogyasztási módjaira is, ezért a szerényebb anyagi helyzetű háztartások olyan ekvivalens helyettesítőt keresnek a fűtés megoldására, mely valamilyen mértékben mentesíti őket a rendszeres, havi jellegű rezsikiadásoktól, függetleníti őket a közüzemi kiadások egy részétől. Ezt a jelenséget hívhatjuk az ekvivalens helyettesítőkre épülő fogyasztói preferenciának, és ez vezet a szegényebb falusi környezetben a hagyományos fűtés elterjedéséhez. A kutatásból megállapítható az is, hogy kimutatható összefüggés áll fenn a települések földrajzi elhelyezkedése és az ott élő háztartások fűtési módja között, az így kirajzolódó területi alakzatok egybeesnek egy korábbi MTATK Gyermekszegénység-kutató Csoport által elvégzett kutatás során a kistérség településeire rendelt szegénységkockázati besorolás/kódok által kirajzolt földrajzi mintázathoz. Ezek alapján elmondható, hogy minél távolabb van egy adott település a határtól (Nagyváradtól), valamint minél közelebb van Berettyóújfaluhoz, valamint a 42-es főúthoz, annál kisebb arányban jellemző a településre a hagyományos fűtés használatra, és jellemzően csökkenő tendenciát mutatnak a települések szegénység kockázati kódjainak értékei.

Ezek után azt várnánk, hogy azokon a településeken, ahol a háztartások nagyobbik része alternatív utakon, ekvivalens helyettesítővel (hagyományos tüzeléssel) oldja meg szükségleteit, értelemszerűen kevesebb a közüzemi díjakkal kapcsolatban hátralékosok aránya. A kutatás során kapott adatok elemzése azonban ennek az ellenkezőjét mutatja. Az adósság-paradoxon feloldására a hátralékok jellemzően villamosáramban történő keletkezése ad magyarázatot, mivel a villamosáram által nyújtott szükségleteknek jelen pillanatban nincs más ekvivalens helyettesítője, így nem lehetséges „olcsóbb” módszerekkel kiváltani azt.

Felhasznált irodalom:

Béres Csaba (2012): Kistérségi kilábalás, Bihar Fejlődésért Egyesület, Berettyóújfalu

Bihar-Sárrétért Vidékfejlesztési Egyesület (2013): „Együtt az élhetőbb Bihar-Sárrétért”
- helyi vidékfejlesztési stratégia, Berettyóújfalu

Czibere Ibolya (2012): Nők mélyszegénységben. Személyes életvilágok és cselekvési perspektívák a mélyszegénységben élő nők mindennapjaiban. L'Harmattan Kiadó, Budapest

Csatári Bálint (2007): Tények az európai és magyar vidékekről 2000 táján. In: Kovács T. (szerk.): A vidéki Magyarország az EU-csatlakozás után. VII. Falukonferencia. MTA Regionális Kutatások Központja

Elster, Jon (1995): A társadalom fogaskerekei, Osiris – Századvég, Budapest

Kovács Imre (2010): A jelenkori magyar vidéki társadalom szerkezeti és hatalmi változásai, MTA doktori értekezés, Budapest

Kovács Katalin (2005): Polarizálódás és falutípusok a vidéki Magyarországon. In Bognár László - Csizmady Adrienne - Tamás Pál-Tibori Tímea (szerk.): Nemzetfelfogások – Falupolitikák. Budapest, Új Mandátum Kiadó – MTA SZKI

MTATK Gyermekszegénység-kutató Csoport (2012): Kistérségi helyzetelemzés, Budapest